

ČO UKAZUJE NOZICKOV STROJ NA ZÁŽITKY?

ADAM GREIF

Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK, Bratislava, adam.greif@yahoo.com

Nozick's thought experiment, The Experience Machine, is supposed to support a premise of an argument, that presents an objection against the conception of ethical hedonism. In this contribution, a series of objections to the thought experiment itself is presented. On closer inspection, it seems that the experiment is riddled with psychological biases, which prevent its being a plausible test of our ethical intuitions. As a result, the respondent does not answer the experiment's explicit inquiry: "Would you use the machine?" but, unknowingly, completely different and for the purposes of this discussion irrelevant questions.

Keywords: Pleasure – Non-Instrumental value – Reality – Thought experiment – Intuition

1. Úvod

Vo svojom príspevku by som chcel prezentovať niekoľko myšlienok, namierených proti myšlienkovému experimentu Roberta Nozicka – *Stroj na zážitky*. Rád by som obhájil názor, že experiment nepredstavuje závažnú námietku proti etickému hedonizmu. Myslím si, že buď sú podobné myšlienkové experimenty nespoľahlivé alebo, ak sú spoľahlivé, tak sa dá formulovať iný a rovnako presvedčivý, ktorý vedie skôr k opačnému záveru – teda k podpore etického hedonizmu.

V prvej časti predstavím *Stroj na zážitky*. V druhej časti sa pokúsím, pomocou iného myšlienkového experimentu ukázať, že Nozickove námietky proti použitiu stroja na zážitky nie sú opodstatnené. V tretej časti sa pokúsím poskytnúť vysvetlenie pre výsledok, ktorý stroj na zážitky ako experiment bežne poskytuje. Zároveň tým otvorím tému spoľahlivosti metódy používania týchto myšlienkových experimentov.

2. Čo je to Stroj na zážitky?

Keď ide o teóriu hodnôt, filozofi zvyknú rozlišovať to, čo je dôležité inštrumentálne – dôležité pre niečo iné a to, čo je dôležité alebo hodnotné samé o sebe, ne-inštrumentálne. Jedným z kandidátov na ne-inštrumentálnu hodnotu je potešenie alebo zážitok príjemného [pleasure].¹ Etický hedonizmus je názor, že existuje len jedna vec, ktorá je hodnotná sama

¹ Potešeniu môžeme rozumieť veľmi široko, ako akémukoľvek pocitu alebo skúsenosti, ktorá je akokoľvek príjemná. V tomto zmysle je jedenie čokolády, zažívanie extázy, zaľúbenosť, počúvanie krásnej hudby, slnečný deň atď., všetko potešením. Potešenie a príjemné budem chápať ako synonymá.

Povaha súčasnej filozofie a jej metódy

o sebe, a tou je práve potešenie. Z perspektívy etického hedonizmu sú všetky zážitky a skúsenosti, ktoré môžeme mať, hodnotné len do tej miery, do akej prinášajú alebo môžu prinášať potešenie.

Robert Nozick pred rokmi predložil zaujímavý myšlienkový experiment, ktorý sa ešte dnes považuje za závažnú námietku proti etickému hedonizmu:

„Keď sa spýtame, na čom inom záleží okrem toho, ako ľudia prežívajú svoje zážitky ‚zvnútra‘, narazíme taktiež na zásadné otázky. Predpokladajme, že by tu bol stroj na zážitky, ktorý by vám mohol poskytnúť akýkoľvek zážitok, po ktorom by ste túžili. Super-bombastickí neuropsychológovia by mohli stimulovať váš mozog tak, že by ste si mysleli a že by ste cítili, že práve píšete veľký román alebo sa zoznamujete s priateľom alebo čítate zaujímavú knihu. Celý čas by ste sa vznášali v nádrži, s elektródami pripojenými k vášmu mozgu. Mali by ste sa napojiť do tohto prístroja na celý život, vopred naprogramujúc vaše životné zážitky?... Samozrejme, kým by ste boli v nádrži, tak by ste nevedeli, že v nej ste; mysleli by ste si, že to všetko sa skutočne deje. ... Pripojili by ste sa? Na čom inom nám môže záležať, než na tom, ako zažívame svoje životy zvnútra?“ (Nozick 1974, 42-43).

A jeho záver:

„Zistili sme, že nám záleží aj na niečom inom, než na samotnej skúsenosti, tým, že sme si predstavili stroj na zážitky a uvedomili si, že by sme ho nepoužili.“ (Nozick 1974, 44)

Nozick tvrdí, že ak všetko, na čom nám záleží, je iba to, ako príjemné a bolestivé sú naše životy v našej skúsenosti, tak by sme stroj použili. Lenže stroj by sme podľa neho nepoužili. Teda musí záležať aj na niečom inom, než len na tom, ako zažívame svoj život zvnútra.

Je tu ešte jedna záležitosť, ktorú musíme zakomponovať do nášho rozhodnutia. Musíme si predstaviť, že táto ponuka je nám prezentovaná v momente, kedy náš život nie je nešťastný alebo mizerný. Musíme si predstaviť, ak tomu tak už nie je, že náš život je spokojný a príjemný.

Nozickova vlastná intuícia a voľba je stroj nepoužiť. Niektorí z nás s tým možno nebudú súhlasiť a nebudú vidieť žiadny problém v tom, aby sa k stroju na celý život napojili. Pre tých je Nozickova námietka proti hedonizmu už vopred neutralizovaná. Nájdu sa však iste takí – podľa Nozickovho odhadu väčšina, ktorí by zaiste do stroja nechceli vstúpiť. Nozick vysvetľuje svoje obavy ako aj obavy tých, ktorí by to takého stroja nevstúpili, opísaním toho, čo by takému životu v stroji chýbalo. Prvý nedostatok spočíva podľa Nozicka v tom, že nám nestačí len si myslieť alebo len mať zážitok toho, že nejakú vec robíme, chceme ju *skutočne* robiť. Druhý nedostatok stroja by bol, že si nechceme len myslieť, že sme niekým, kto napísal úžasný nový román, kto má veľa dobrých priateľov a podobne, ale chceme ním *skutočne* byť.

Povaha súčasnej filozofie a jej metódy

Nozick ešte dodáva tretiu výčitku, že totiž nechceme byť limitovaní iba tou realitou, ktorú vytvorili ľudia, ale chceme mať kontakt s hlbšou skutočnosťou – s takou, ktorá nebude limitovaná ľudskou predstavivosťou a možnosťami. Táto obava, podľa môjho názoru, nie je opodstatnená. Pretože hedonista nemusí tvrdiť, že jedinou ne-inštrumentálnou hodnotou je *ľuďmi vytvorené potešenie*, ale akékoľvek potešenie - či už vytvorené ľuďmi alebo nie. Môžeme si preto predstaviť, že stroj vznikol náhodne, bez ľudského príspevia a nie je ani limitovaný ľudskými schopnosťami.

Nozick na základe uvedených námietok formuluje požiadavku, ktorou sa v našich hodnotových súdoch riadime, ale ktorú stroj na zážitky nespĺňa. Tvrdí, že stroj neposkytuje kontakt s realitou, že chceme, aby sme naše životy nie len zažívali ako skutočné, ale aby aj boli skutočné. Domnieva sa, že v prvom prípade by to znamenalo, že by sme nežili svoje životy sami, ale stroje by ich žili za nás.

„Možno že to, po čom túžime, je, aby sme žili (aktívne sloveso) svoje životy my sami, v kontakte so skutočnosťou. (A to stroje nedokážu urobiť za nás)“ (Nozick 1974, 45).

3. Hodnota reality

Chcel by som sa teraz venovať tejto hodnote, ktorú pre nás reálnosť nášho života podľa Nozicka má, a ktorú podľa neho stroj neposkytuje. Myslím si, že bude užitočné zaviesť nasledujúce rozlíšenie medzi: *realitou ako faktom* na jednej strane a *zážitkom reality* na strane druhej. „Realitou ako faktom“ myslím jednoducho to, či je alebo nie je pravda, že žijeme v reálnom svete. „Zážitok reality“ je naše presvedčenie, pocit alebo kvalita skúsenosti, že žijeme v realite.

Stroj na zážitky poskytuje plnohodnotný „zážitok reality“, ale život v ňom nie je „reálny fakticky.“ Myslím si, na rozdiel od Nozicka, že hodnota „reality ako faktu“ je len inštrumentálna. Pre podporu svojho tvrdenia by som chcel predložiť myšlienkový kontra-experiment:

Predstavme si, že existuje mocný démon, ktorý sa rád zahráva s ľudskými životmi. Osloví nás a vyžiada si od nás radu. Má tu jeden testovací subjekt – Lenku, a tá je zvláštna tým, že z istých príčin nepovažuje vonkajší svet za skutočný. Je pevne presvedčená, že žije v umelo vytvorenej ilúzii (možno vedľajší dôsledok všetkého toho experimentovania). Démon nám dá na výber. Bud' nechá Lenku tak, ako je a ona dožije svoj život až do prirodzenej smrti v presvedčení, že svet okolo nej je iba ilúzia, alebo ju môže uvrhnúť do večného sna, v ktorom by ostala až do konca. Tento sen by ale bol dokonale živý a stopercentne by napodobňoval skutočnosť. Mal by tú výhodu, že by si v ňom Lenka pripadala ako v skutočnosti – teda by

Povaha súčasnej filozofie a jej metódy

nemala dojem, že vonkajší svet je falošný. Povedzme ešte, že démon pozná budúcnosť a povie nám, že nech už by Lenka žila v realite alebo žila len sen, úroveň jej potešenia by v akomkoľvek inom ohľade bola rovnaká (teda, až na to, že sen by jej prišiel skutočný a skutočnosť umelá). Spýta sa nás: čo je pre Lenku lepšie?

Môžem, samozrejme, odpovedať iba za seba. A osobne sa mi zdá, že by bolo zbytočne kruté povedať, že by pre Lenku bolo lepšie alebo hodnotnejšie, keby dožila svoj život vo svete, ktorý vníma ako falošný. Ak zdieľate moju intuíciu, potom za predpokladu, že úroveň potešenia bude rovnaká, považujeme za hodnotnejšie nie to, či sa skutočne Lenka nachádza v reálnom svete, ale to, či je presvedčená alebo či cíti, že sa v ňom skutočne nachádza.

Ak by sme mali byť dôslední a tento dôsledok našej intuície uplatnili aj na seba, tak by sme museli povedať, že *hodnota zážitku, že žijeme v skutočnosti*, je pre nás väčšia ako *hodnota toho, že v nej skutočne žijeme*. Ak by však bola „realita ako fakt“ hodnotná sama o sebe, je zvláštne, že si ju ceníme menej ako jej zážitok. Jedno možné vysvetlenie je, že je to tak preto, lebo hodnota reality ako faktu je len inštrumentálna.

Samozrejme, stále je možné, že „realita ako fakt“ je hodnotná ne-inštrumentálne, aj keby bola menej hodnotná ako „zážitok reality.“ Môže byť jednoducho menej ne-inštrumentálne hodnotná ako potešenie, ktoré jej zážitok môže priniesť. Na to, aby sa ukázalo, že nie je hodnotná sama o sebe, by bolo potrebné ukázať, že by sme ju nepovažovali za hodnotnú, keby nemohla prinášať žiadne potešenie – keby tu nebol žiadny dopad na to, aká je naša skúsenosť (pretože to, aká je naša skúsenosť a ako ju zažívame, je ríša hedonistu). Takú imaginárnu situáciu nie je ľahké zostrojiť a už vôbec nie si predstaviť.² Zdá sa mi však, že tu narážame na epistemologickú stránku problému. Totiž, ako by pre nás mohlo byť niečo hodnotné, ak by to *nemohlo* figurovať v našej skúsenosti? Môj vlastný hodnotový súd je, že to, čo *nemôže* nijako figurovať alebo vystupovať v mojej skúsenosti, je pre mňa bezcenné. Môžem byť napríklad úžasný spevák, ale ak nikdy nebudem môcť vedieť, že ním som,

² Mohla by vyzeráť takto: predstavme si dva vesmíry alebo svety. Prvý, náš – práve ten, v ktorom teraz žijeme. Povedzme, že v istú dobu vznikol a v istú dobu zanikne a medzitým mnoho ľudí prežije svoje životy. Druhý vesmír je rovnaký ako ten náš, len s tým zásadným rozdielom, že všetci ľudia v ňom vždy žili iba v strojoch na zážitky. Zážitky a životy týchto dvoch „ľudstiev“ boli „zvnútra“ **identické**, len v druhom prípade boli sprostredkované automatickou mašineriou strojov. Oba vesmíry zaniknú a my sa spýtame: boli životy obyvateľov druhého vesmíru menej hodnotné ako životy obyvateľov prvého? Keby sme si mohli vybrať, v ktorom vesmíre by sme mohli žiť, záležalo by nám na tom? Zdá sa mi, že keď už je „po všetkom“, tak vôbec nezáleží na tom, či bol niekoho život reálny (bol v bežnej fyzikálnej interakcii so svetom), alebo simulovaný (jeho interakcia so svetom bola neobvyklá). Takže by tu bol rozdiel v tom, ktoré životy boli fakticky reálne, ale nebol by tu rozdiel v hodnote.

k čomu mi to je? To sú však testovacie podmienky: cenili by sme si „realitu ako fakt“, aj keby nemohla mať žiadny dopad na našu skúsenosť, a teda na naše potešenie? Zdá sa mi, že odpoveď je nie. Teda jej hodnota nie je ne-inštrumentálna.

Pre tieto dôvody si myslím, že ak sa nad tým zamyslíme, nebudeme považovať realitu v tomto externom zmysle – ako fakt, za hodnotnú samu o sebe. „Realita ako fakt“ má len inštrumentálnu hodnotu, teda potiaľ, pokiaľ nám poskytuje „zážitok reality.“ Tento zážitok ale stroj na zážitky poskytne. Potom ale nemáme dôvod ho nepoužiť.

4. Metóda poskytovania myšlienkových experimentov

Ak je moje uvažovanie správne, tak realita ako fakt má pre nás inštrumentálnu hodnotu. Ale ak by aj toto bola pravda, stále tu pre mňa ostáva jedna nesplnená úloha. Prečo toľko ľudí na Nozickovu otázku odpovedá, že by stroj nepoužili? Ak je moje uvažovanie správne, prečo v nás život v Nozickovom stroji na zážitky vyvoláva odpor? Pre túto skutočnosť by som mal poskytnúť vysvetlenie.

Toto je môj návrh na explanáciu: pri posudzovaní Nozickovho myšlienkového experimentu máme neustále podvedome na pamäti, že virtuálny svet nie je skutočný (tak ako bolo stanovené podmienkami experimentu) a neabstrahujeme od tohto faktu tak, ako by sme mali. Túto znalosť potom, podľa mojej hypotézy, „prepašujeme“ do svojho rozhodnutia, a kvôli nemu plnohodnotne neocenujeme kvalitu ilúzie reality, ktorú stroj vytvorí. Inými slovami, tvrdím, že keď si predstavujeme svoj život v stroji, tak si podvedome predstavujeme sami seba ako tých, ktorí *vedia*, že je ten život falošný. V ilúzii vytvorenej strojom sme však presvedčení, že vnímame skutočnosť. Nemyslím si však, že by toto bolo našou chybou alebo nedostatkom respondentov experimentu, ale že je to skôr chyba experimentu samého a toho, ako je náročný pre našu fantáziu a kognitívne schopnosti.

Tu si dovoľím predložiť jednu trúfalú domnienku. Myslím si, že keď povieme, že realita je pre nás dôležitá, tak mienime skôr to, že chceme, aby náš život a príjemné zážitky v ňom, neboli nestabilné. Jednoducho máme odpor k náhlým, radikálnym a nezvratným zmenám. Predpokladáme, že skutočnosť, povedzme skutočnosť v kontraste so snom, alebo skutočnosť oproti extatickým zážitkom s drogami, nakoniec vždy „zvít'azi“, doženie nás, prepíše ten pekný sen, ktorý máme, a my potom ponesieme kruté následky. Neužívam kokaín, heroín alebo LSD nie preto, lebo by zážitky, ktoré by mi mohli poskytnúť, boli zlé – nie, uznám, že môžu byť úžasné – neužívam ich však preto, lebo sa obávam negatívnych dôsledkov po tom, čo ich účinok skončí. Podobne si myslím, že v prípade Nozickovho stroja na zážitky sa obávame takéhoto „prebudenia“, kolízie so skutočnosťou. Toto vytvára hrozbu bolesti,

Povaha súčasnej filozofie a jej metódy

antihodnotu použitia stroja na zážitky. Rovnako ako dojazd z extázy, možná závislosť, depresie, zmena osobnosti a iné negatívne dôsledky drog, sú anti-hodnotou používania drog. Verím, že v realistických podmienkach by nebolo rozumné, ani z hedonistickej perspektívy, použiť Nozickov stroj. Pretože v reálnom svete neustále hrozí možnosť chyby, omylu alebo iných nepredvídateľných okolností, ktoré nás môžu vytrhnúť zo sladkej ilúzie šťastia a priniesť veľkú bolesť z prebudenia. A nech by bola šanca na chybu akokoľvek malá (realisticky dosiahnuteľne malá), hrozba bolesti z možného prebudenia nakoniec tromfne voľbu vstúpiť. S týmto všetkým by, myslím, hedonista súhlasil.

Domnievam sa však, že možno v istom zmysle zabúdame na jednu vlastnosť Nozickovho experimentu: tento experiment opisuje ideálnu situáciu, v ktorej je garantované, že stroj bude fungovať dokonale a že ilúzia, ktorú vytvoril, sa nikdy nepretrhne. Ako keby bolo metafyzicky dané, že to, čo stroj sľubuje, aj dodá, nech sa deje, čo sa deje. V reálnom svete takúto istotu nikdy nemáme. A je len pochopiteľné, že naše uvažovanie o vlastnom šťastí a bolesti je pevne navyknuté vždy kalkulovať s istou mierou neistoty a prenášať ju do našich intuícii.

Ak je to, čo si myslím, skutočne tak, potom vlastne po predložení experimentu neodpovedáme na otázku, či by sme vstúpili do stroja na zážitky, ale na otázku, či by sme sa báli z jeho ilúzie prebudiť. Odpoveď na druhú otázku je samozrejme „áno, obávali by sme sa toho“, no nemá žiadny dopad na otázku prvú. Neistota a strach z toho, že veci sa neočakávane zle vyvinú, môže byť psychologickou zaujatosťou, predsudkom, ktorý nám znemožňuje držať sa všetkých podmienok experimentu („predstavte si, že je to takto...“). Tak zasahuje do nášho rozhodovania, skresľuje ho a tým pádom znehodnocuje výsledok experimentu, či už chceme alebo nie. Tvrdil som, že skutočnosť pre nás môže znamenať stabilitu. V tomto zmysle však virtuálny svet stroja na zážitky *je* skutočný, pretože v ideálnych podmienkach je dokonale stabilný.

Je tu ešte posledná záležitosť, taktiež psychologickéj povahy, ktorá môže ovplyvňovať naše odpovede. Nozickov myšlienkový experiment a aj moje obmeny sú dosť extravagantné. Určite to nie sú situácie bežného života a zahŕňajú viaceré bombastické sci-fi prvky. Musíme v nich tiež kalkulovať tak, ako keby naša úroveň šťastia bola iná. Musíme v nich robiť rozhodnutia, ktoré zásadne ovplyvnia celé ľudské životy. A nakoniec si musíme plne predstaviť, čo všetko je v hre – blažený, dokonale príjemný život. Zdá sa byť vcelku pochopiteľné predpokladať, že náš vlastný odhad toho, ako by sme sa v takýchto situáciách zachovali, sa môže značne líšiť od toho, čo by sme v týchto situáciách skutočne chceli. Možno, že je jednoducho veľmi ťažké sa plnohodnotne vžiť do opisovaných výnimočných

Povaha súčasnej filozofie a jej metódy

a extrémnych situácií. V takom prípade by naša „stoličková“ intuícia o tom, čo v týchto situáciách považujeme za hodnotnejšie, za veľa nestála.

Nozickov príbeh a podmienky experimentu, zdá sa, predpokladajú, že nemáme žiadny problém s odhadom vlastných reakcií a rozhodnutí v opisovaných stavoch a situáciách. Pochybujem o tom. Vedieť *plnohodnotne* zvážiť tieto imaginárne situácie, myslím, nie je takou samozrejmovou schopnosťou, ktorou by každý z nás disponoval. No napriek tomu ich Nozickov myšlienkový experiment a aj moje obmeny predpokladajú. Možno, že skutočne úprimnou odpoveďou na Nozickov a aj môj experiment je skôr: „Ja neviem!“.

Kognitívnym psychológom je známe, že ľudská intuícia je v istých úlohách veľmi nespoľahlivá – napríklad v odhadovaní pravdepodobností. Sú teda jednoducho oblasti, kde sú naše intuície nespoľahlivé. Nenašli sme ďalšiu takúto oblasť? Netvrdím, že všetky tieto naše úsudky, týkajúce sa šťastia, hodnôt a potešenia, sú iste nespoľahlivé. Tvrdím iba toľko, že nie je samozrejmé predpokladať, že také sú vždy. Je dosť možné, že existuje daň za extravagantné akrobacie fantázie, ktorú platíme v nepresnosti našich úsudkov o tom, akoby by sme sa v opísaných situáciách zachovali. Úlohou mojich psychologických hypotéz bolo vrhnúť dostatočnú mieru podozrenia na tento experiment a jemu podobné na to, aby sme ich výsledky „uzátvorkovali“ a začali sa napred vážne zaoberať otázkou ich spoľahlivosti (ktorú, hádam, musí riešiť skôr kognitívna psychológia). Buď naše rozhodnutie zásadne ovplyvňujú tieto zavádzajúce psychologické vplyvy, alebo nie. Ak ovplyvňujú, Nozickov experiment a aj moje obmeny sú prinajmenšom podozrivé a kontroverzné, prinajhoršom zavádzajúce a nespoľahlivé. V takom prípade by *Stroj na zážitky* ako námietka proti etickému hedonizmu stratil na dôveryhodnosti a údernosti. Znamenalo by to, že experiment, aspoň v uvedenej formulácii, by nebol možný. Bol by nemožný nie preto, lebo by situácia, ktorú opisuje, bola logicky nemožná. Bol by nemožný preto, lebo by bol systematicky psychologicky zavádzajúci.

Záver

Čo teda Nozickov *Stroj na zážitky* ukazuje? Aký je záver týchto úvah? Chcel by som obhájiť tento argument: buď je tento typ myšlienkového experimentu dobrým testom našich etických intuícií alebo nie je. Ak je dobrým testom našich intuícií, tak môžeme pomocou obdobného experimentu a úvah z neho odvodených prísť k záveru, že „realita ako fakt“ má len inštrumentálnu hodnotu. Potom by sme ju nemohli považovať za nedostatok života v stroji a mali by sme, ak by sme chceli ostať racionálni, stroj použiť. Ak ale tá istá metóda skúmania produkuje dva protirečivé výsledky, tak s ňou musí byť niečo v neporiadku. *Stroj na zážitky*

by tak prestal byť (účinnou alebo úplnou) námietkou proti etickému hedonizmu. Na druhej strane, ak nie je dobrým testom, tak Nozickova námietka proti hedonizmu stráca veľkú časť svojej účinnosti, a teda nie je dobrou námietkou. Tak či onak, *Stroj na zážitky* nie je (účinnou) námietkou proti etickému hedonizmu. Na súd kognitívnej psychológie by sme si, podľa môjho názoru, mali počkať a vyvodiť z neho dôsledky pre to, ako budeme metódu myšlienkových experimentov používať v podobných záležitostiach a témach, a či vôbec.

Literatúra

- CRISP, R. (2013): Well-being. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. Dostupné na: <<http://plato.stanford.edu/entries/well-being/>>. [cit. 2013-4-13].
- KAGAN, S. (2012): *Philosophy of Death*. London: Yale University Press.
- MOORE, A. (2013): Hedonism. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. Dostupné na: <<http://plato.stanford.edu/entries/hedonism/>>. [cit. 2013-4-13].
- NOZICK, R. (1974): *Anarchy, State, and Utopia*, Oxford: Blackwell.